

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Ιστορία της πόλης και πολεοδομία

3^η διάλεξη: Η ελληνική πόλη στην πρώτη μορφή της και η ρωμαϊκή πολεοδομία

Διδάσκουσα: Δρ. Νικολίνα-Σπυριδούλα Μυωφά

Email: n.myofa@aegean.gr

Εισαγωγή

- Η Ελληνική πόλη αποτελεί **σταθμό** στην ιστορία της **πολεοδομίας**.
- Προέκυψε ως αποτέλεσμα των **μακρών διεργασιών** που έλαβαν χώρα προϊστορικά στην εγγύς Ανατολή και τη Μεσόγειο.
- Συνέχεια της Ελληνικής πόλης είναι η **Ρωμαϊκή**.

Πρώτοι οικισμοί στον ελλαδικό χώρο

- περίοδος **3000-1500π.Χ.**: Αναπτύχθηκαν οι πρώτοι **οργανωμένοι οικισμοί στο Αιγαίο και στην Κρήτη**, με **ανεπτυγμένα συστήματα οικονομικής, κοινωνικής και πολεοδομικής οργάνωσης**.
  - Κρήτη: οργανωμένη διάταξη χώρων, ιεραρχημένο και συγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης, διαμόρφωση κοινωνικών τάξεων.
  - Αιγαίο: ανάπτυξη οικισμών στις παράκτιες ζώνες με διακριτή πολεοδομική οργάνωση των κτηρίων. Στην περιοχή των Κυκλάδων οι μικροί οικισμοί εξελίχθηκαν σε μεγάλες, πυκνοδομημένες και οχυρωμένες πόλεις.

(Πολύζος, 2023, 45)

Η έννοια της πόλης

- Η έννοια της πόλης για τους αρχαίους Έλληνες ήταν αφηρημένη, **δεν ταυτιζόταν με τον αστικό χώρο** αλλά με **κοινότητα πολιτών (πόλη-κράτος)**.
  - Είχε **ηθικό, θρησκευτικό και πολιτικό χαρακτήρα** .
  - Προερχόταν από κοινωνία υπαίθρου με διάσπαρτες κατοικίες.
  - Περιελάμβανε τόσο τον **αστικό πυρήνα** όσο και **μικρούς αγροτικούς οικισμούς**.
  - Όλοι οι κάτοικοι θεωρούνταν **πολίτες με ίδια δικαιώματα**.
  - Οι Έλληνες διανοητές άργησαν να ασχοληθούν συστηματικά με πολεοδομικά ζητήματα.

(Σιδηρόπουλος, 2015, 42)

Η έννοια της πόλης

→ «**Ζώνον πολιτικόν** ο πολίτης των αρχαίων ελληνικών πόλεων», ένιωθε ωστόσο και την ανάγκη της ιδιωτικής ζωής. Στην πολεοδομική δομή των οικισμών συναντάμε έτσι τους δύο βασικούς πόλους: την **αγορά** όπου ο αστός περνούσε ένα μεγάλο μέρος από το χρόνο του για τις πολιτικές, δικαστικές και διοικητικές υποχρεώσεις και υποθέσεις του και για την ανάπτυξη της κοινωνικής του συνείδησης και από την άλλη πλευρά το **σπίτι** με την αρχιτεκτονική του ενδοστρέφεια όπου έβρισκε την απόλαυση της ατομικής γαλήνης. (Σαπουντζάκη, 2001, 24)

Η έννοια της πόλης

- Τα πρώτα μεγάλα αστικά μορφώματα εμφανίζονται από τον **7ο αιώνα π.Χ.**
- Η ίδρυση πόλης θεωρείται και **θρησκευτική πράξη**: πριν από την ίδρυση γίνονται επικλήσεις και θυσίες στους θεούς.
- Για πολλά χρόνια η πόλη μελετάται από τους Έλληνες μέσα από **πολιτική φιλοσοφία και ηθική**.
- Ο **Ιπποκράτης** πρώτος εξετάζει την **επίδραση**, σε φυσικό και ηθικό επίπεδο, του αστικού περιβάλλοντος στους κατοίκους.
- **Πλάτωνας και Αριστοτέλης**: προσεγγίζουν τον 4ο αιώνα π.Χ. την πόλη υπό το πρίσμα της **πολεοδομίας** και όχι μόνο φιλοσοφικά.

(Σιδηρόπουλος, 2015, 42)

Η έννοια της πόλης

→ Ο Πλάτωνας αναφέρει στον Κριτία, αλλά κυρίως στους Νόμους, τις αρχές που πρέπει να διέπουν την πόλη κατά τη διάρκεια της δημιουργίας της. Επιμένει στην επιλογή της τοποθεσίας και αντιμετωπίζει τα συμβάντα υπό το πρίσμα της **υγιεινής**, της **αυτοδυναμίας**, της **οικονομίας** και επίσης από το **ψυχολογικό και ηθικό κλίμα**, γεγονός που τον οδηγεί στο να μη συνιστά τις παραθαλάσσιες πόλεις! Σταθεροποιεί τον αριθμό των ανθρώπων των πόλεων στον ιδεατό αριθμό των **5.040 πολιτών**. Προβλέπει τη δημιουργία **ακρόπολης**, όπου θα είναι εγκαταστημένοι οι κεντρικοί ναοί, όπως και οι κατοικίες των στρατιωτών. Μία άλλη προσφιλή ιδέα του Πλάτωνα είναι ότι θεωρεί καλύτερο να μη διαθέτει η πόλη οχυρωματικά τείχη, στον οποίων τη θέα μπορεί να απολέσουν οι κάτοικοι το θάρος τους! (Σιδηρόπουλος, 2015, 43)

Η έννοια της πόλης

→ Αλλά είναι ο **Αριστοτέλης** ο οποίος με την επιμονή του στη λεπτομέρεια θα είναι ο **μεγάλος θεωρητικός της πολεοδομίας στην αρχαία Ελλάδα**. Συμβουλεύει να επιλέγεται μια **τοποθεσία** όχι μόνο σύμφωνα με την υγιεινή, αλλά που να επιτρέπει συγχρόνως την εύκολη τροφοδοσία της, έτσι ώστε η πόλη να μπορεί να επωφεληθεί τόσο από ξηράς όσο και από θαλάσσης. Σκέφτεται επίσης τα **αμυντικά χαρακτηριστικά** της πόλης και εκφράζει απόψεις για τις οχυρώσεις. Παντού, όπου το **νερό** των πηγών δεν είναι αρκετό, συμβουλεύει να διαχωρίζεται το πόσιμο νερό από αυτό της καθημερινής χρήσης. Αναφορικά με τη δομή της πόλης, είναι υπέρμαχος της **εξειδίκευσης των συνοικιών ανάλογα με τη λειτουργία τους**: εμπορική ή βιοτεχνική, κατοικίας, διοίκησης, θρησκευτική. Προβλέπει ειδικά τη δημιουργία δύο ιδιαίτερων πλατειών, η μία αφιερωμένη στη δημόσια ζωή και η άλλη στις εμπορικές δραστηριότητες. Βλέπει τους δρόμους, ευθείς, σταθερά διαθέσιμους, κατά το «σύστημα του Ιπποδάμου». Αλλά συμβουλεύει στον ίδιο χρόνο να αποφεύγονται οι πολύ μακρείς δρόμοι και να δημιουργούνται αποστάσεις/κενά που θα εμποδίσουν πιθανούς κατακτητές. (Σιδηρόπουλος, 2015, 43)

Η έννοια της πόλης

→ Ο **Αριστοτέλης** δίνει το θεωρητικό μέγεθος ενός οικισμού λέγοντας ότι δέκα άνθρωποι δεν αρκούν, ενώ εκατό χιλιάδες είναι πάρα πολλοί για μια πόλη, εννοώντας με αυτό ότι βασικό στοιχείο του οικισμού πρέπει να είναι η **αυτάρκεια** και η **ανθρώπινη κλίμακα**. Ο **Ξενοφών** χαρακτήριζε μια πόλη αρκετά μεγάλη όταν αριθμεί **5.000** κατοίκους, ενώ ο **Ιππόδαμος**, ο διασημότερος πολεοδόμος του καιρού του, θεωρούσε τον αριθμό των **10.000 κατοίκων ιδεώδη**. Ο Πλάτων τέλος μείωνε αυτό τον αριθμό στους **5.040** κατοίκους. Γενικά μπορούμε να πούμε ότι ο μέσος όρος βρισκόταν ανάμεσα στις 5.000 και τις 10.000 κατοίκους, ενώ η έκταση ενός συνηθισμένου οικισμού δεν ξεπερνούσε γενικά τα 180 εκτάρια. Ένα ακόμη βασικό κριτήριο για να θεωρηθεί μια ομάδα κατοικιών σαν οικισμός ή πόλη είναι η ύπαρξη κυβερνητικών κτιρίων, γυμνασίου, θεάτρου, αγοράς, κρηνών κ.α., όπως αναφέρει ο Πausanias. Οικισμοί με αυτές τις προϋποθέσεις πρέπει να υπήρχαν στο χώρο της σημερινής Ελλάδας και του Αιγαίου γύρω στους 600 (Pounds N. 1971 ·στο Σαπουντζάκη, 2001, 24).

Ελληνικές πόλεις κατά την αρχαϊκή περίοδο

- Πόλεις: **βασικός τύπος οργανωσης** του ελληνικού κράτους
  - Η **πόλη-κράτος** αναπτύχθηκε στα μέσα του **8ου αιώνα π.Χ.**
  - Επικράτησε σταδιακά στο σύνολο του ελληνικού χώρου
  - Τα κύρια χαρακτηριστικά της ήταν: το **αυτόνομο πολίτευμα**, η **μικρή γεωγραφική έκταση**, η **αυτονομία** και η **αυτάρκεια**.
  - Αυτός ο τύπος οικισμού περιελάμβανε: **ακρόπολη** και **αμυντικά τείχη**.
- Ακρόπολη: το κέντρο τς πόλης-κράτους

(Πολύζος, 2023, 48)

Ελληνικές πόλεις κατά την αρχαϊκή περίοδο

- Η **δομή της πόλης** ήταν η ακόλουθη:
  - Η **πόλη** αποτελούσε την **πρωτεύουσα του κράτους** και ήταν συγκεντρωμένη σε αυτή η **πολιτική εξουσία**
  - Τις περισσότερες φορές στην πόλη υπήρχαν **δημόσια κτήρια** και **πολεοδομικό σχέδιο**.
- Ο υπόλοιπος πληθυσμός: διασκορπισμένος σε μικρούς οικισμούς και χωριά.
- **Κοινωνική και οικονομική κρίση**: εξαιτίας της αύξησης του πληθυσμού στις πόλεις λόγω της μετακίνησης πληθυσμού από τις αγρτικές περιοχές στις πόλεις.
- Λύση στο πρόβλημα αυτό: οι πόλεις ίδρυσαν **αποικίες** σε άλλες περιοχές ενώ η **αρχική πόλη παρέμενε η μητρόπολη**.
- Το **πολεοδομικό σχέδιο** των πόλεων της περιόδου ήταν **ακανόνιστο**.

Ελληνικές πόλεις κατά την κλασική περίοδο

- Οι πόλεις της κλασικής περιόδου είχαν **μικρό πληθυσμιακό μέγεθος**.

→ Οι περισσότερες < **10.000 κάτοικοι**

→ Οι μεγαλύτερες πόλεις που εξαιρούνταν από αυτό τον κανόνα:

Αθήνα (150.000 κατοίκους)

Σπάρτη (40.000 κατοίκους)

- Οι απαρχές του συστηματικού πολεοδομικού σχεδιασμού: **Ιπποδάμειο σύστημα**

(Πολύζος, 2023, 49-50)

Ελληνικές πόλεις κατά την κλασική περίοδο

→ Η πολεοδομία των πόλεων την περίοδο αυτή ακολουθούσε στις περισσότερες περιπτώσεις το Ιπποδάμειο σύστημα. Ήταν ένα **ορθογώνιο σύστημα πολεοδομίας**, που **διαιρούσε τον χώρο της πόλης σε ορθογώνιες οικοδομικές νησίδες**, με κάθετους και οριζόντιους δρόμους. Στις νησίδες περιλαμβάνονταν οι οικίες και τα δημόσια κτίρια. Οι κάθετα τεμνόμενοι δρόμοι δημιουργούσαν ίσα οικόπεδα προς ανοικοδόμηση κατοικιών, με τις διοικητικές υπηρεσίες συγκεντρωμένες στην αγορά και με διαχωρισμό των χρήσεων γης για την ανάπτυξη του εμπορίου και των θρησκευτικών χώρων σε περιοχές πλησίον της αγοράς.

Πέρα από την εφαρμογή μιας ορθογώνιας διάταξης των δρόμων, το σύστημα **προέβλεπε την οργάνωση της πόλης** έτσι ώστε να εξυπηρετούνται οι λειτουργίες της με τρόπο ορθολογικό. Εκτός από την ακρόπολη, συνήθως περιλάμβανε τρία κέντρα, το θρησκευτικό, το πολιτικό και διοικητικό, και το εμπορικό. Κατά την παράδοση, αλλά και σύμφωνα με ιστορικά ευρήματα, ο Ιππόδαμος είναι ο πολεοδόμος της Ρόδου και του Πειραιά. (Πολύζος, 2023, 50)

Νομοθετικό πλαίσιο και αστικός έλεγχος

- Υπήρχε **θεσμικό πλαίσιο για απαλλοτριώσεις**: ενεργοποιούνταν για την κατασκευή μεγάλων δημόσιων έργων.
- Το **ύψος** της αποζημίωσης:
  - ορίζονταν από μια **επιτροπή**,
  - **διέφερε** ανάλογα με την πόλη.
- **Προστασία του δημόσιου χώρου** έναντι ιδιωτικών παρεμβάσεων.

(Σιδηρόπουλος, 2015, 50-51)

Νομοθετικό πλαίσιο και αστικός έλεγχος

→ Ο πιο ολοκληρωμένος κανονισμός που γνωρίζουμε είναι ένας βασιλικός νόμος του 2ου αιώνα π.Χ., της Περγάμου. Σ' αυτόν καθορίζεται ότι οι αστυνόμοι είναι επιφορτισμένοι να «εξαφανίζουν» τις **κατασκευαστικές καταπατήσεις στους δημόσιους δρόμους**, να εμποδίζουν τους ιδιώτες να συνθλίβουν τα απορρίμματα και να αποφράσσουν τις επιφάνειες των οδών, να τους υποχρεώνουν να **συμμετέχουν στην καθαριότητα των δρόμων**, να τους αποτρέπουν να διατηρούν ενδιάμεσους τοίχους μεταξύ κατοικιών, να προσέχουν, τέλος, για την καθαριότητα των κρηνών και την παροχή του νερού, όπως επίσης και να συντηρούν τις δημόσιες τουαλέτες και τους υπονόμους.

Η κατασκευή μεγάλων πολεοδομικών έργων στην αρχαία Ελλάδα αποφασίζεται από **το λαό**. Για την εκτέλεσή τους ορίζεται μια ειδική επιτροπή που προσλαμβάνει και έναν αρχιτέκτονα. Αυτή είναι επιφορτισμένη να παίρνει τεχνικές αποφάσεις και να έρχεται σε συμφωνίες, και είναι υπεύθυνη απέναντι στη Βουλή τόσο σε επίπεδο διοικητικό όσο και οικονομικό. (Σιδηρόπουλος, 2015, 50-51)

Η Ρωμαϊκή πολεοδομία

- Η ρωμαϊκή πολεοδομία έφτασε στο απόγειο της ανάπτυξής της σε **επαρχιακές πόλεις μικρού μεγέθους** και όχι στη Ρώμη.
- Η **ίδρυση μιας πόλης** θεωρούνταν ιερή πράξη και γι' αυτό ακολουθούνταν συγκεκριμένο **τελετουργικό**.
- **Επιρροές** της Ρωμαϊκής Πολεοδομίας: άμεση από την ελληνική πολεοδομία και έμηση από τους Ετρούσκους.
- **Σχέδιο πόλης Ρωμαίων: αυστηρά ορθογωνικό σχήμα**
  - **Τυπική πόλη:** έχει τη μορφή τετράγωνου ή παραλληλόγραμμου
  - Στην αρχαία Ρώμη εμφανίζεται για πρώτη φορά η έννοια της πόλης-πρωτεύουσας, αφού σε αυτήν κατασκευάστηκαν αναρίθμητοι νέοι τύποι επιβλητικών κτηρίων, τα οποία τόνιζαν το μεγαλείο της πόλης, όπως ανάκτορα, ναοί, θέατρα, βιβλιοθήκες, επαύλεις κ.ά. (Πολύζος, 2023, 56)

Η Ρωμαϊκή πολεοδομία

- **Ρωμαϊκή Αγορά (Φόρουμ):** λειτουργούσε ως αγορά, τόπος συνάντησης και κέντρο δημόσιας ζωής.
- Έντονη παρουσία **δημόσιων κτηρίων** στη ρωμαϊκή πόλη: κυρίως οικοδομήματα αφιερωμένα στην αναψυχή.
- **Υποδομές:** ανεπτυγμένο οδικό δίκτυο, προηγμένα υδραγωγεία για ύδρευση, αποχετευτικά συστήματα.

Η Ρωμαϊκή πολεοδομία

- **Μορφή κατοικίας:** αντανακλούσε την κοινωνική θέση
- **κατοικίες εύπορων (domus):** κλασική ιδιωτική, συνήθως, μονώροφη ρωμαϊκή κατοικία
- **πολυκατοικίες για τα λαϊκά στρώματα (insulae):** πολυώροφα κτήρια με διαμερίσματα προς ενοικίαση. Η κοινωνική σύνθεση των πολυκατοικιών ήταν ευρεία: υψηλά εισοδήματα κατοικούσαν σε πολυκατοικίες με ανέσεις υψηλής αρχιτεκτονικής, ενώ σε μέτριες κατασκευές κατοικούσαν ενοικιαστές με χαμηλότερα εισοδήματα.
- π.χ. Στη Ρώμη σε πολυκατοικίες 6-7 ορόφων στον τελευταίο όροφο κατοικούσαν χαμηλά εισοδήματα στα εξαιρετικά κακής ποιότητας διαμερίσματα.

Η Ρωμαϊκή πολεοδομία

- Χωροκοινωνικοί διαχωρισμοί

→ Όμως, υπήρχαν παράλληλα και **συνοικίες με κακής ποιότητας κατασκευές**, οι οποίες διέθεταν μικρούς χώρους, όπου κατοικούσαν τα λαϊκά στρώματα. **Νέες τεχνικές** εφαρμόστηκαν για την κατασκευή έργων υποδομής, αποχετευτικών δικτύων και υδραγωγείων, τα οποία όμως **δεν βοήθησαν σημαντικά στη βελτίωση του αστικού τρόπου ζωής των μεγάλων μαζών του ρωμαϊκού πληθυσμού**. Παρά τα τεχνικά έργα που κατασκευάστηκαν, οι συνθήκες διαβίωσης του αυξανόμενου αστικού πληθυσμού επιδεινώθηκαν, ειδικά σε ορισμένες συνοικίες της πρωτεύουσας, με συνέπεια τις **επιδημίες και την εξαθλίωση**. (Πολύζος, 2023, 56)

Η Ρωμαϊκή πολεοδομία

- Οι **διοικητικές υπηρεσίες** στη **Ρώμη** κατά την περίοδο της Δημοκρατίας ήταν επιφορτισμένες με τα ακόλουθα:
  - Τον **έλεγχο σημαντικών έργων**, όπως τη διάνοιξη δρόμων, τις αποχετεύσεις και τα υδραγωγεία.
  - Την **καθαριότητα** και τη **συντήρηση** των δημόσιων χώρων.
  - Την αποτροπή καταπατήσεων στους δρόμους.
  - Την κατεδάφιση κατοικιών που ήταν έτοιμες να καταρρεύσουν.
- Την αυτοκρατορική περίοδο δημιουργήθηκαν μεγάλες πολεοδομικές υπηρεσίες υπό τον έλεγχο διοικητικών λειτουργών όπως ο έφορος υδάτων και ο υπεύθυνος των οδών.

Η Ρωμαϊκή πολεοδομία

- Σε σχέση με την ελληνική πόλη, η ρωμαϊκή πόλη διέθετε πιο συστηματικό και αυστηρό θεσμικό πλαίσιο για τη δόμηση και την οργάνωση του αστικού χώρου:
  - Ο νόμος των Δώδεκα Πινάκων (το πρώτο σώμα της γραπτής ρωμαϊκής νομοθεσίας) σημειώνει ότι δεν πρέπει να κατασκευάζονται κατοικίες παρά μόνο σε **απόσταση 0,78 cm από τη γειτονική ιδιοκτησία**, συνολικά δηλαδή η μία κατοικία απέχει από την άλλη 1,5 μέτρο, «ζώνη» πυρασφάλειας. Με την ανάπτυξη της Ρώμης και την αύξηση των τιμών της αστικής γης, το σύστημα ύπαρξης διάκενου μεταξύ κατοικιών έπεσε σε αχρηστία και αντικαταστάθηκε από ενδιάμεσο τοίχο. Όμως, έπειτα από κάποιες μεγάλες πυρκαγιές, οι αυτοκράτορες επανέφεραν τη νομοθεσία και μάλιστα με όρους αυστηρότερους (η απόσταση μεταξύ των κατοικιών έφτασε τα 3 μέτρα), αλλά η πρακτική του ενδιάμεσου τοίχου εξακολουθούσε να παραμένει ενεργή παρά τα αυτοκρατορικά διατάγματα. (Σιδηρόπουλος, 2015, 59)

Η Ρωμαϊκή πολεοδομία

→ Μεταξύ άλλων κανόνων σχετικών με τις οικοδομές ήταν η **απαγόρευση εγκατάστασης μπαλκονιών πάνω από τους δρόμους**, η υποχρέωση να καλύπτονται οι κατοικίες με κεραμίδια και όχι με ξύλο, και γενικότερα η **ελάττωση χρήσης ξύλου στις κατασκευές** προς όφελος υλικών λιγότερο εύφλεκτων. Άλλες ρυθμίσεις απέβλεπαν στην **ευθυγράμμιση των δρόμων** **διά της υποχώρησης των κατοικιών** κατά τη διάρκεια ανακατασκευής, όπως επίσης και η **ρύθμιση της ελάττωσης του ύψους**. (Σιδηρόπουλος, 2015, 60)

Η Ρωμαϊκή πολεοδομία

- Στη ρωμαϊκή πολεοδομία, σε αντίθεση με την κλασική περίοδο της ελληνικής πόλης, δεν υπήρχε θεσμοθετημένο πλαίσιο απαλλοτριώσεων
- Οι ιστορικές πληροφορίες που διαθέτουμε δείχνουν ότι τα μεγάλα έργα στη Ρώμη δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν χωρίς την **αναγκαστική εκχώρηση παράνομων οικοδομών, απαλλοτρίωση**. Η απαλλοτρίωση, ως νομική πράξη που αποτελεί κυρίαρχο ζήτημα στη σύγχρονη πολεοδομία, δεν υπήρχε στη ρωμαϊκή πολεοδομία. Εξαιτίας αυτής της μη ύπαρξης ανάλογου νομικού πλαισίου απαλλοτρίωσης συμβατού με τη νομοθεσία του ρωμαϊκού ιδιοκτησιακού δικαίου, φαίνεται ότι ένας αριθμός υποθέσεων απαλλοτρίωσης λαμβάνουν χώρα με την αιτιολογία του ανώτερου συμφέροντος. (Σιδηρόπουλος, 2015, 60)

Βιβλιογραφία

- ✓ Πολύζος, Σ. (2023). *Αστική Ανάπτυξη* (2η έκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- ✓ Σαπουντζάκη Π. (2001). *Σημειώσεις μαθήματος Χώροι και Κοινωνίες, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο*. Τμήμα Γεωγραφίας.
- ✓ Σιδηρόπουλος, Γ. (2015). *Η πόλη στο χρόνο: Σημεία αναφοράς και προβολές στο σήμερα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.